

รูปแบบการจัดการไร่ข้าว : วิธีการพึ่งตนเองด้านอาหาร ของชุมชนป่าร่อน¹

Paddy Field Management Pattern :

Food Self-Sufficiency of Pa - Ron Community

นิทศ ไหมจ้อย²

Nitat Maijui

ภมรรัตน์ สุธรรม³

Pamorrat Sutum

บทคัดย่อ

การผลิตข้าวของชุมชนป่าร่อนในอดีตเป็นการปลูกข้าวร่วมกับพืชอาหารชนิดอื่น เรียกรวมการผลิตลักษณะนี้ว่า “การทำไร่ข้าว” ต่อมาเมื่อสภาพารากลายเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของชุมชน การทำไร่ข้าวจึงถูกลดทอนบทบาทลง ชาวบ้านมีการผลิตพืชอาหารน้อย ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนจึงสั่นคลอนไปด้วย ภายหลังจากพาราราคาตกต่ำ การผลิตข้าวได้กลับมาเป็นที่นิยมอีกครั้ง แต่เป็นการผลิตที่แตกต่างจากอดีตโดยสิ้นเชิง คือ มุ่งผลิตข้าวเพียงอย่างเดียว เรียกรวมการผลิตแบบนี้ว่า “การทำไร่ข้าว”

บทความนี้นำเสนอพัฒนาการการผลิตข้าวในชุมชนเพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลง การปรับตัว บทบาทการผลิตอาหารที่มีต่อชุมชน รวมถึงนำกรณีศึกษาที่ประสบความสำเร็จ ในการจัดการพืชอาหาร เพื่อให้เห็นแนวคิด ทู่น และทางนำไปปรับใช้ในการสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนสู่การพึ่งตนเองด้านอาหารที่ยั่งยืน

คำสำคัญ : ไร่ข้าว การจัดการไร่ข้าว การพึ่งตนเองด้านอาหาร ชุมชนป่าร่อน

¹เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการไร่ข้าวเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร ในตำบลป่าร่อน อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

²นักศึกษาระดับปริญญาโท ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาเกษตรศาสตร์การพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี

³ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภมรรัตน์ สุธรรม อาจารย์ที่ปรึกษา

Abstract

Rice production of Pa - Ron sub district community in the past was growing rice along with other crops. We called this kind of production, "Paddy Field Farming or Rai Khao". After that, rubber latex became the main economic crop of the community. Therefore, the paddy field farming had reduced its role in Pa-Ron. Villagers grew less food crops. The community's food production stability became decreased. However, after the slump in natural rubber price, rice production has become increasingly popular again. This time the production is totally different from the past. The villagers now grow only rice. We called this kind of production, "Upland Rice Farming or Khao Rai".

This article presents the development of rice production in the community in order to show the changes, the adaptation, food production role in the community, and also successful case studies of food crop management which indicate ideas, capitals, and how to improve from building household food stability to sustainable food self-sufficiency.

Keywords: upland rice, paddy field management, food self - sufficiency, Pa - Ron community

ความนำ

การพัฒนาประเทศในช่วงแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2504 - พ.ศ. 2559) ได้ทำลายทุนทางสังคมของชาวชนบทบางส่วนอย่างสิ้นเชิง โดยเฉพาะทุนที่แฝงในวิถีชีวิต สะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาที่มุ่งเน้นเศรษฐกิจทุนเป็นหลักนั้น ทำให้การพึ่งตนเองของชุมชนลดน้อยลง นอกจากนี้ระบบเศรษฐกิจทุนได้กีดกันให้ชาวชนบทออกห่างจากการควบคุมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนเองโดยสิ้นเชิง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนจึงถูกควบคุมด้วยนายทุน การพึ่งตนเอง

รูปแบบการจัดการไร่ข้าว : วิธีการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชนป่าร้อน

ด้านต่าง ๆ รวมถึงองค์ความรู้ในระดับพื้นที่ของชุมชนลดทอนลงอย่างเห็นได้ชัด (เปรชญา ชนะวงศ์, 2556)

ชุมชนภาคใต้ในอดีตใช้หลักพึ่งพิงและพึ่งพาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง การผลิตและการบริโภคสอดคล้องกับวิถีชีวิตและการจัดสรรทรัพยากร ภาคใต้จึงเป็นพื้นที่ที่มีความมั่นคงทางอาหารสูง มีพืชนานาพรรณ มีสัตว์ที่หลากหลาย การดำเนินชีวิตของผู้คนชาวภาคใต้มีลักษณะที่พออยู่พอกิน “ปลูกในสิ่งที่กิน ผลิตในสิ่งที่ใช้” โดยเฉพาะพืชอาหารนั้นมีมากเพียงพอจนต้องแจกจ่ายหรือนำไปขายกับชุมชนภายนอก

ในอดีตพื้นที่ตำบลป่าร้อน อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ผลิตอาหารบริโภคเองในชุมชน ที่นี้มีการผลิตข้าวไร่แบบผสมผสาน คือ การปลูกข้าวร่วมกับพืชอาหารชนิดอื่น ชาวบ้านเรียกการผลิตแบบนี้ว่า “การทำไร่ข้าว” การทำข้าวไร่ของชุมชนแห่งนี้มีเงื่อนไขบริบทพื้นที่และทรัพยากรธรรมชาติเป็นตัวกำหนด เน้นการจัดการที่พึ่งพาธรรมชาติและพึ่งตนเองเป็นหลัก การผลิตข้าวจึงผลิตแต่พอดีไม่ผลิตคราวละมาก ๆ อย่างเช่นปัจจุบัน แรงงานที่ใช้ในการผลิตเป็นแรงงานในครัวเรือน ข้าวและอาหารที่นี้จึงมีความปลอดภัย มีมากเพียงพอ เข้าถึงได้ง่าย และมีความเสถียรภาพ

“ ต่อมาเมื่อระบบการผลิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไประบบทุนเข้ามามีบทบาท มีการปฏิวัติเขียว เน้นการผลิตคราวละมาก ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของเศรษฐกิจระบบทุน การผลิตแบบดั้งเดิมจึงเปลี่ยนแปลงการค้า พืชเศรษฐกิจได้เข้ามามีบทบาท ทำให้พื้นที่ปลูกข้าวลดลง ชาวบ้านเปลี่ยนมาปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมันแทน ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เมื่ออาหารเข้ามาสู่ระบบตลาด ทำให้ชุมชนขาดอำนาจในการผลิตและการกระจายอาหาร วัฒนธรรมการผลิตและการบริโภคจึงเปลี่ยนแปลงไป มีการพึ่งพาปุ๋ยและสารเคมีจากภายนอก ชาวบ้านใช้เงินในการจับจ่ายอาหารแทนการผลิตเอง ทั้งที่พืชบางอย่างชุมชนเคยผลิตเองได้ วิถีชีวิตจึงเปลี่ยนเป็น “ปลูกพืชที่ไม่กิน และผลิตสิ่งที่ไม่ใช้”

(บรรจง แนบนิมิตร, สัมภาษณ์ : 21 กุมภาพันธ์ 2559)

“ภายหลังเมื่อย่างพาราซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของตำบล
ประสบปัญหาหาคาตกต่ำเมื่อปี พ.ศ. 2556 จากเดิมที่เคยขายได้
กิโลกรัมละ 100 กว่าบาท ปัจจุบันเหลือแค่กิโลกรัมละ 40 - 50 บาท
ในขณะที่เดียวกันอาหารที่บริโภคในครัวเรือนมีราคาสูงขึ้น อาหารไม่เพียงพอ
และขาดความปลอดภัยชาวตำบลปาร์อ่อนส่วนหนึ่งจึงหวนกลับมา
ผลิตข้าวไร่เพื่อบริโภคดั้งเดิม”

(มนศักดิ์ พิษครุฑ, สัมภาษณ์ : 21 กุมภาพันธ์ 2559)

แต่การกลับมาผลิตข้าวในคราวนี้มีความแตกต่างจากเมื่อครั้งอดีตอย่างสิ้นเชิง
ด้วยสภาพทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนลดน้อยลง
การผลิตข้าวที่ว่าเป็นการปลูกข้าวตามแบบฉบับการผลิตพืชเชิงเดี่ยว คือ ปลูกข้าวไร่
ชนิดเดียวและมีการพึ่งพาปุ๋ยเคมีเป็นหลัก

บทความนี้นำเสนอการจัดการพื้นที่ในการผลิตอาหารของชุมชนปาร์อ่อน
โดยมีข้าวไร่เป็นพืชหลัก ศึกษาการจัดการทำข้าวไร่ในปัจจุบันเพื่อให้เห็นสภาพการณ์
ที่ชุมชนดำเนินการ และได้นำเสนอกรณีศึกษาการผลิตอาหารที่ประสบความสำเร็จ
ในชุมชนที่เน้นการจัดการพื้นที่ที่มีอยู่อย่างจำกัดและใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน
อย่างสร้างสรรค์ เป็นการนำทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ภายใต้แนวคิดหลักปรัชญา
เศรษฐกิจพอเพียง องค์ความรู้ที่ว่านี้ชุมชนสามารถนำไปใช้ในการผลิตอาหารของชุมชน
ได้เองเพื่อนำไปสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างยั่งยืน

พัฒนาการการทำไร่ข้าว

ก่อนจะเข้าสู่พัฒนาการการทำไร่ข้าวผู้เขียนขอแนะนำบริบทชุมชนในภาพรวม
เพื่อให้เห็นภาพของชุมชนปาร์อ่อน อำเภอกาญจนดิษฐ์ ว่ามีอะไรเป็นฐานการผลิตไร่ข้าว
การเข้าใจบริบทจะช่วยให้การทำความเข้าใจพัฒนาการการทำไร่ข้าวของตำบลชัดเจนยิ่งขึ้น

ปาร์อ่อนเป็นตำบลหนึ่งในอำเภอกาญจนดิษฐ์ ถือเป็นชุมชนขนาดใหญ่เมื่อเทียบกับตำบลอื่น ๆ ของอำเภอนี้ เนื่องจากมีหมู่บ้านอยู่ในการปกครองถึง 9 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านวังไทร บ้านวัดสวาด บ้านหน้าเขาล่าง บ้านคีรีรอบ บ้านกำสน บ้านในเกาะ บ้านฝายคลอง บ้านเขาพนม และบ้านห้วยถุน (องค์การบริหารส่วนตำบลปาร์อ่อน, 2558) มีชุมชน

รูปแบบการจัดการไร่ข้าว : วิธีการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชนป่าร้อน

ใกล้เคียงที่สำคัญ คือ ชุมชนกรูด ชุมชนท่าอุแท และชุมชนข้างขวา สภามุขมิประเทศ ส่วนใหญ่ของอำเภอกาญจนดิษฐ์เป็นที่ราบเนินเขา โดยเฉพาะพื้นที่ทางด้านทิศใต้ มีทั้งภูเขาหินแกรนิตและภูเขาหิน ตอนกลางของชุมชนเป็นที่ราบลาดเอียงไปทางทิศเหนือ

เนื่องจากชุมชนป่าร้อนตั้งอยู่ใกล้เขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกสี่ขีด จึงมีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านในอดีตเรียกพื้นที่ป่าแถบนี้ว่าป่า “สี่ขีด” เพราะความน่าสะพรึงของป่าที่รกทึบ ภายหลังเพี้ยนมาเป็น “สี่ขีด” ชุมชนป่าร้อนมีป่าสงวนแห่งชาติจำนวน 2 แห่ง คือ ป่าสงวนแห่งชาติป่าไชยคราม วัดประดู่ มีเนื้อที่ 280,340 ไร่ ส่วนหนึ่งอยู่ในเขตตำบลป่าร้อน อีกส่วนหนึ่งอยู่ในพื้นที่ตำบลกรูด ตำบลท่าอุแท อำเภอกาญจนดิษฐ์ ตำบลปากแพรก อำเภอคอนสัก และป่าสงวนแห่งชาติป่าทุ่งกง - ควนเสียด - บกไก่อ่า และคลองกงซัง มีเนื้อที่ 121,735 ไร่ อยู่ในตำบลทุ่งกง ตำบลข้างขวา ตำบลกรูด และตำบลป่าร้อน อำเภอกาญจนดิษฐ์ มีป่าชุมชนอีก 5 แห่ง คือ ป่าชุมชนบ้านกำสาน ป่าชุมชนบ้านศรีรอบ ป่าชุมชนบ้านโนเกาะ ป่าชุมชนบ้านวัดสวาด และป่าชุมชนบ้านหน้าเขาล่าง

ดินที่พบในตำบลป่าร้อนมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ ดินบริเวณที่ลาดเชิงเขาและเนินเขาเตี้ย และดินบริเวณที่เป็นเทือกเขาหรือภูเขา ดินที่ลาดเชิงเขาและเนินเขาเตี้ย พบในบริเวณที่ลาดเชิงเขาทางด้านทิศใต้ เนื้อดินมีลักษณะหยาบหรือละเอียดปานกลาง ขึ้นอยู่กับชนิดของหินและอัตราการสลายตัวของหิน ชุดดินที่พบมีดินชุดสายบุรี (Bu) กระบี่ (Kbi) บ้านตาขุน (Tkn) รือเสาะ (Ro) ท่าชะ (Te) และชุดดินคลองท่อม (Km) ดินบริเวณที่เป็นเทือกเขาหรือภูเขาพบในบริเวณที่ลาดเชิงเขาทางด้านทิศใต้เช่นเดียวกัน เป็นที่ลาดเชิงชันไม่เหมาะแก่การนำเอามาใช้ประโยชน์ในทางเกษตรกรรมควรอนุรักษ์เอาไว้ให้คงอยู่ในสภาพธรรมชาติอย่างสมบูรณ์เพื่อสงวนไว้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ชุดดินที่พบ คือ ชุดดิน 17 (Bu) ชุดดิน 26 (Kbi) กลุ่มชุดดินที่ 32 (Tkn, Ro - m) ชุดดิน 34 (Te) และชุดดิน 62 (Sc) (กรมพัฒนาที่ดิน, 2558)

ตำบลป่าร้อนมีคลองที่สำคัญ คือ คลองกะแตะ คลองนี้ต้นน้ำเกิดจากเขาญวนเต่า, เขาทุ่งคาโรง, เขาขุนห้วย ซึ่งเป็นเทือกเขาบรรทัดอยู่ในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราช ลำน้ำไหลจากทิศใต้ขึ้นไปทางทิศเหนือ ผ่านเขาช่องลมใต้ ในตำบลป่าร้อน ไหลผ่านตำบลป่าร้อน ข้างซ้าย กะแตะ ไหลลงอำเภอบ้านดอนที่บริเวณปากน้ำกะแตะ มีความยาวตลอดลำน้ำ 62 กิโลเมตร (บรรยายสรุปอำเภอ, 2558) ปัจจุบันสภาพคลอง

ประสบปัญหาน้ำต้นจีน ปัญหากจากน้ำเสีย ปัญหาสัตว์น้ำลดลง ปัญหาบุกรุกพื้นที่ของนายทุน ปัญหาขยะมูลฝอย (องค์การบริหารส่วนตำบลปาร่อน, 2559)

อาชีพที่สำคัญในชุมชน ได้แก่ การหาของป่า ทำไร่ข้าว ปลูกพืชไร่ ยางพารา ปาล์มน้ำมัน และอาชีพรับจ้างภาคเกษตรในพื้นที่ อาชีพที่ทำกันมาแต่เดิม คือ การทำไร่ข้าวในช่วงแรกทำกันในเขตป่าและมักปลูกพืชไร่แซมไปด้วย อาทิ ถั่ว งา เตย พริก พักทอง และพืชผัก อาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียว ข้าวที่ได้ใช้บริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก

ชาวบ้านส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธร้อยละ 90 ศาสนาอิสลามร้อยละ 10 วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธของชุมชนที่นี้ยังมีความเหนียวแน่นไม่เสื่อมคลาย วัดที่สำคัญของชุมชนแห่งนี้ 2 แห่ง คือ วัดวังไทร วัดสวาด ส่วนมัสยิดก็มี 2 แห่งเช่นเดียวกัน คือ มัสยิดซอลาฮุดดีน (บ้านแขวงวังไทร) และมัสยิดอัลวาริสซุน (องค์การบริหารส่วนตำบลปาร่อน, 2559)

สิ่งที่ชาวชุมชนปาร่อนยังคงปฏิบัติยึดถือกันมาอย่างยาวนาน คือ การเข้าวัดทำบุญตักบาตรในวันทำบุญพระใหญ่ การส่งสอนลูกหลานให้เชื่อในเรื่องของบาปบุญคุณโทษ เจ้ากรรมนายเวร การกตัญญูทเวทต่อผู้มีพระคุณ และการยึดมั่นถือมั่นในความดี ประเพณีชาวพุทธที่ยังปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน คือ ประเพณีลากพระ ประเพณีทำพุ่มผ้าป่า ประเพณีทอดกฐิน ประเพณีวันสารทไทยหรือประเพณีเดือนสิบ ประเพณีการเกิด การเลี้ยงดูเด็ก การทำขวัญเด็ก การบวช การแต่งงาน การตาย วันจบปีจบเดือน และการขอแรง⁴ ส่วนประเพณีของชาวไทยอิสลาม เช่น การโกนผมไฟ การแต่งงาน งานศพ การถือศีลอด

“ในยุคก่อตั้งชุมชนใหม่ๆศูนย์กลางของการแลกเปลี่ยนสินค้าอยู่ที่ตลาดชายฝั่งทะเลของบริเวณตำบลพอด ตำบลท่าทองออก ตำบลท่าทองใหม่ ปัจจุบันของอำเภอกาญจนดิษฐ์ สินค้าที่ชาวบ้านปาร่อนนำมาแลกเปลี่ยนซื้อขายกับอาหารทะเล คือ ผลผลิตจากป่าและข้าวไร่โดยเฉพาะข้าวไร่ของที่นี่จัดเป็นข้าวชั้นดี หุงขึ้นหม้อ กลิ่นหอม

⁴การขอแรง คือ การลงแขก เป็นวิธีการแลกเปลี่ยนแรงงานช่วยเหลือในการผลิตในชุมชนชาวใต้ในสมัยก่อนที่ยังมีการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยกัน เช่น เก็บเกี่ยวข้าว การสร้างบ้าน การขุดบ่อน้ำ เป็นต้น

รูปแบบการจัดการไร่ข้าว : วิธีการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชนป่าร้อน

รสชาติอร่อย เนื้อนุ่ม ไม่แข็ง การปลูกข้าวไร่ของชาวบ้านเป็นการปลูกแบบหยอดหลุม เมล็ดที่หยอดในแต่ละหลุมขึ้นอยู่กับความถี่ห่างของการสัก บางรายนำเมล็ดพืชชนิดอื่น เช่น เดียว ข้าวโพด เมล็ดข้าว คลุกเคล้ารวมกันหยอดลงในหลุมเดียวกัน พืชแต่ละชนิดจะมีช่วงการเก็บเกี่ยวที่แตกต่างกัน ผลผลิตที่ได้จึงไม่ใช่ได้ข้าวเพียงอย่างเดียว ลักษณะที่ว่า เป็นการบริหารจัดการพื้นที่แปลงข้าวทำให้ได้อาหารและรายได้ตลอดทั้งปี” (ชนะ วิชัยดิษฐ์, สัมภาษณ์ : 20 กุมภาพันธ์ 2558)

เมื่อประเทศไทยเข้าสู่การพัฒนาด้วยแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 ในปี พ.ศ. 2507 รัฐบาลเปิดให้มีการสัมปทานป่าในพื้นที่ 5 จังหวัด ได้แก่ จ.สุราษฎร์ธานี จ.กระบี่ จ.ตรัง จ.ชุมพร และ จ.พังงา (กรมป่าไม้, 2559) ในจังหวัดสุราษฎร์ธานี มีการจัดตั้งกลุ่มทุนขนาดใหญ่มีโรงเลื่อยตั้งอยู่ที่บ้านดอน อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี การสัมปทานป่าเป็นการเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านเข้าไปจับจองพื้นที่ตั้งรกรากตามเส้นทางรอยสัมปทานไม้ มีการสำรวจและทำเครื่องหมายตามต้นไม้ที่เหลืออยู่ เป็นการแสดงความเป็นเจ้าของให้ผู้เข้ามาที่หลังทราบว่าเป็นบริเวณนี้ได้มีคนจับจองไว้แล้ว ชาวบ้านได้ขอแรงกันแผ้วถางป่าปลูกพืช นำข้าวหรือและปลูกพืชชนิดอื่นที่รับให้การสนับสนุน เช่น ถั่ว งา เตย ยาสูบ และพริก

ภายหลังหน่วยงานภาครัฐได้เข้ามาสนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกกาแฟพันธุ์ “โรบัสต้า” ในปี พ.ศ. 2515 เนื่องจากการปลูกกาแฟให้ผลตอบแทนดีกว่าการปลูกพืชไร่ ชาวบ้านก็ยังมีการทำข้าวไร่ไว้บริโภคเหมือนเดิม เนื่องจากการแลกเปลี่ยนผ่านระบบตลาดยังไม่เข้ามามีบทบาทในชุมชน ต่อมาในปี พ.ศ. 2525 เมื่อราคากาแฟตกต่ำ ยางพาราก็เข้ามาแทนที่อย่างถาวรจนกระทั่งถึงปัจจุบัน แม้ว่าการปลูกยางพาราในระยะแรกจะเป็นการปลูกที่ยังก็อยู่กับธรรมชาติ แบบ “สวนยางพาราสมรม”⁶ รายได้จากการขายยางพารา ราคาซึ่งขณะนั้นราคา 10 - 15 บาทต่อหนึ่งกิโลกรัม เป็นค่าตอบแทนที่คุ้มค่า

⁵สัก เป็นวิธีการปลูกข้าวไร่โดยใช้ไม้ปลายแหลมกระทุ้งลงดินให้เป็นหลุม เรียกว่า การ “แทงสัก” แล้วจะมีผู้ตามนำเอาเมล็ดข้าวไร่บรรจุไว้ในกระบอกไม้ไผ่ที่ปิดกันไว้ หยอดตามหลุมที่แทงไว้ กระบวนการทั้งหมดเรียกว่า “นำข้าว” เป็นวิธีการปลูกข้าวที่ชาวป่าร้อนนิยมกันแพร่หลาย

⁶สมรม คือ การปลูกพืชหลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน

กว่าการปลูกพืชไร่ ด้วยเหตุนี้ พื้นที่ในชุมชนป่าร้อนส่วนหนึ่งได้เปลี่ยนเป็นสวนยางพาราแบบถาวร การทำไร่ข้าวจึงนิยมทำกันน้อยลง (กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง, 2558) ลิบปีต่อมายางพาราได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้นในชุมชนป่าร้อน เพราะผลตอบแทนในการผลิตต่อไร่สูงเมื่อเทียบกับพืชอื่น ไม่ต้องรอเป็นคราว ๆ เหมือนกับการทำนาหรือปลูกพืชไร่ ทำให้พื้นที่นาที่เหลืออยู่ไม่มากเปลี่ยนเป็นสวนยางพาราตามกระแสการสนับสนุนจากรัฐ พื้นที่ที่เคยปลูกข้าวไร่เดิมน้อยลงและเกือบหมดสิ้นไปในปี พ.ศ. 2540

“การทำไร่ข้าวได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งเมื่อเศรษฐกิจของประเทศเข้าสู่ยุคข้าวยากหนักแฉง ในปี พ.ศ. 2547 ราคาข้าวขยับตัวสูงขึ้นเกือบเกวียนละ 8,000 บาท ชาวป่าร้อนจำนวนหนึ่งจึงหันมาให้ความสนใจในการปลูกข้าวไร่อีกครั้ง แต่การปลูกข้าวในช่วงนี้แตกต่างจากการปลูกข้าวยุคแรกที่ก่อตั้งชุมชน กล่าวคือ ในยุคแรกการทำข้าวไร่เป็นการปลูกเพื่อยังชีพ พืชหลักจึงเป็นข้าวและพืชผักเป็นหลัก บ้านไหนไม่ปลูกข้าว นั้นหมายถึง การไม่มีอาหารบริโภค แต่ในสภาพปัจจุบันการทำไร่ข้าว ถือเป็นทางเลือกอย่างหนึ่งในการสร้างอาหารไว้บริโภคในครัวเรือน โดยคำนึงถึงความปลอดภัยและเสถียรภาพทางด้านอาหารเป็นหลัก และมุ่งเน้นการผลิตข้าวเพียงอย่างเดียว ไม่คำนึงถึงพืชอื่น ลักษณะการผลิตแบบนี้เรียกว่า “การผลิตข้าวไร่” จึงไม่ใช้การ “ทำไร่ข้าว” อย่างเก่า”

(สมัยศ ไทยเสน, สัมภาษณ์ : 21 กุมภาพันธ์ 2559)

การมุ่งผลิตข้าวไร่ ในช่วงปี 2550 - ปัจจุบัน มีจุดมุ่งหมายเดียว คือ เพื่อใช้ในการบริโภค เนื่องจากราคาข้าวสารที่ขยับสูงขึ้นจากเดิมเกือบเท่าตัว ส่งผลกระทบต่อครัวเรือนระดับล่าง แม้ว่าบางช่วงราคาขายพาราจะขยับสูงตามมาบ้าง แต่เมื่อหักลบค่าใช้จ่ายแล้วชาวบ้านยังมีค่าใช้จ่ายที่เกินกับรายรับอยู่ดี และรายจ่ายของชาวบ้านส่วนใหญ่ร้อยละ 40 เป็นรายจ่ายที่เกี่ยวกับค่าอาหารการกิน เมื่อนำรายจ่ายทั้งหมดมาแยกแยะรายการที่จ่ายไป พบว่า ร้อยละ 60 เป็นค่าข้าวสารและพืชอาหาร ส่วนที่เหลือร้อยละ 40 เป็นค่ากับข้าว ขนม และเครื่องดื่ม

รูปแบบการจัดการไร่ข้าว : วิธีการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชนปาร์ออน

“หากครอบครัวหนึ่งมีสมาชิก 3 คน คือ พ่อ แม่ ลูก บริโภคข้าว อย่างน้อยวันละ 1 กิโลกรัม - 1.5 กิโลกรัม ในเวลา 1 เดือน จะบริโภคข้าว 30 - 45 กิโลกรัม ในเวลา 1 ปี จะบริโภคข้าว 360 - 540 กิโลกรัม หากคิดเป็น จำนวนข้าวสารที่ซื้อขายกันตามท้องตลาดซึ่งบรรจุงูงละ 5 กิโลกรัม ครอบครัวนี้จะบริโภคข้าวปีละ 72 - 108 กูง ราคาเฉลี่ยกูงละ 180 บาท ค่ามณเงินที่ซื้อข้าวสารประมาณปีละ 12,960 - 19,440 บาท ในขณะที่ราคา ยางพารามีค่าเฉลี่ยอยู่ที่กิโลกรัมละ 50 บาท นั้นหมายถึงต้องนำยางพารา จำนวน 259 - 308 กิโลกรัม ไปแลกข้าวสารถึงจะเพียงพอต่อกาบริโภค”
(สนทนากลุ่ม : 21 กุมภาพันธ์ 2559)

ในขณะที่ชาวบ้านชุมชนปาร์ออนส่วนหนึ่งผลิตข้าวไร่ โดยใช้พื้นที่สวนยางพารา จำนวน 2 ไร่ สามารถผลิตข้าวไร่ได้จำนวน 80 - 100 ถัง ข้าวเปลือก 1 ถัง เท่ากับ 10 กิโลกรัม เมื่อสีเป็นข้าวสารแล้วจะได้ข้าวสาร 6.6 กิโลกรัม อนุมานได้ว่าพื้นที่ 2 ไร่ จะได้ข้าวสาร สำหรับการบริโภค จำนวน 528 - 660 กิโลกรัม จะเห็นได้ว่าหากปลูกข้าวไร่เพียงแค่ 2 ไร่ ก็เพียงพอแล้วสำหรับการเก็บไว้บริโภคในแต่ละปี นอกจากนี้ยังมีข้าวเหลือสำหรับ แจกจ่ายหรือเก็บไว้บริโภคในปีถัดไป

จากการศึกษาพัฒนาการการทำไร่ข้าวของชุมชนปาร์ออนจะเห็นได้ว่า การผลิตข้าว จากอดีตจนกระทั่งปัจจุบันพึ่งพาธรรมชาติและผลิตเพื่อบริโภคเอง เน้นการผลิตแบบ ผสมผสานปลูกร่วมกับพืชชนิดอื่น ผลผลิตจากแปลงข้าวจึงไม่เข้มเพียงข้าวเพียงอย่างเดียว แต่มีพืชอาหารอื่นร่วมอยู่ด้วย ซึ่งแตกต่างจากการผลิตข้าวในปัจจุบันที่มุ่งผลิตข้าว เพียงอย่างเดียว สำหรับกระบวนการผลิต การจัดการผลผลิต และการเก็บรักษา ยังคง ยึดถือวิธีการเดิมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา

รูปแบบจัดการไร่ข้าวเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนปาร์ออน

ในการผลิตข้าวไร่ของชุมชนปาร์ออนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ปัจจัยหนึ่ง ที่มีบทบาทต่อการดำรงอยู่และการปรับเปลี่ยนทั้งในด้านปัจจัยการผลิต ผลผลิต และการจัดการผลิตไร่ข้าวของชุมชนปาร์ออน คือ ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ป่าไม้ ดิน น้ำ อากาศ และแร่ธาตุ ในอดีตสิ่งเหล่านี้มีพร้อมสรรพ เหมาะสม และเพียงพอต่อการผลิตข้าว

แต่เมื่อระบบเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงไป เน้นการผลิตแบบพืชเชิงเดี่ยว พื้นที่การผลิตข้าว จึงลดลง แต่ความต้องการอาหารกลับเพิ่มมากขึ้นตามจำนวนประชากร อย่างไรก็ตาม แม้ทรัพยากรธรรมชาติจะมีบทบาทอย่างมากต่อการผลิต แต่สิ่งที่สำคัญและมีบทบาทมากกว่ากลับกลายเป็น “วิถีคิดของชุมชน” ที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเป็นอย่างมาก คือ มุ่งเน้นความรวดเร็ว สะดวกสบาย ความร่ำรวย และความง่ายในการดำเนินชีวิต

การผลิตข้าวของชุมชนปาร์ออนที่ดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน เป็นรูปแบบที่ปรับ มาจากการผลิต “ไร่ข้าว” ในอดีต ที่เน้นการผลิตที่ยึดโยงกับทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในชุมชน แต่เมื่อสภาพบริบทชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้าน จึงเปลี่ยนวิธีการผลิตข้าวมาเป็นการปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว คือ “การทำข้าวไร่” แรงขับ ที่สำคัญในการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตที่ว่านี้มาจาก 2 ปัจจัย คือ ราคาข้าว ที่ขยับตัวสูงขึ้นประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง คือ สภาพเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะราคายางพาราที่ตกต่ำ ทั้งสองปัจจัยส่งผลให้ชาวบ้านหันมาปลูกข้าวไร่ เพื่อบริโภคกันมากขึ้น ภายหลังจากที่เลิกปลูกไปนานแล้ว พันธุ์ข้าวดั้งเดิมที่ผู้เฒ่าผู้แก่ ในชุมชนเก็บไว้ได้ถูกนำมาใช้ และบางส่วนก็หาได้จากชุมชนภายนอก

“การปลูกข้าวไร่ในชุมชนปาร์ออนเกือบทั้งหมดปลูกในแปลง สวนยางพารา ผู้ปลูกจะต้องทาบทามการขอใช้พื้นที่จากเจ้าของสวน ยางพาราซึ่งปลูกยางพารามาไม่เกิน 3 ปี เพราะถ้าเกิน 3 ปี ต้นยางพารา จะสูงใหญ่ไปคลุมพื้นที่ ต้นข้าวจะไม่เจริญเติบโต เจ้าของยางพารากับผู้ขอ ใช้พื้นที่ปลูกข้าวส่วนใหญ่เป็นคนรู้จักหรือเป็นเครือญาติกัน การปลูกต้อง รอให้ฝนตกลงมาจากดินชุ่มชื้นจึงจะปลูกได้ ส่วนพันธุ์ข้าวไร่ที่นิยมปลูก เป็นพันธุ์ดั้งเดิม คือ ข้าวขาวก้านัน ข้าวรากไทร ข้าวเจ้าสามเดือน ข้าวเจ้า เล็บนกไร่ และข้าวดอกพะยอมที่เป็นนิยมนกันอย่างกว้างขวาง คือ ข้าวพันธุ์ รากไทร เป็นพันธุ์ข้าวไร่ไวต่อช่วงแสง ความสูงประมาณหน้าอก จำนวน ทรงกอตั้ง ใบสีเขียว กาบใบสีเขียว ปล้องใบสีเหลืองอ่อน คอรวงยาว เมล็ด ข้าวเปลือกสีเหลือง เมล็ดข้าวกลี้ยงสีขาวปนแดง ผลผลิตต่อไร่ประมาณ 40 - 50 ถัง ในระยะหลังมีพันธุ์ข้าวต่างถิ่นเข้ามา คือ ข้าวสังข์หยดไร่

รูปแบบการจัดการไร่ข้าว : วิธีการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชนป่าร้อน

เนื่องจากเป็นข้าวที่เป็นที่ต้องการของผู้บริโภคในกลุ่มผู้สูงอายุ นิยมรับประทานแบบข้าวกล้องและข้าวซ้อมมือ

(ชนะ วิชัยดิษฐ์, สัมภาษณ์ : 20 กุมภาพันธ์ 2558)

“วิธีการปลูกข้าวยังคงใช้วิธีการปลูกแบบหยอดเมล็ดเช่นเดิม พิษชนิดอื่น ๆ ที่ปลูกร่วมกับแปลงข้าวพบน้อยมากที่ยังมีอยู่บ้าง คือ ข้าวโพด มะเขือ และพริก การปลูกจะปลูกแซมในแถวของร่องขางพารา ใส่ปุ๋ยให้กับแปลงข้าวบ้างในกรณีที่ปลูกเข้ามาแล้ว 1 - 2 รอบ การใส่ปุ๋ย จะกระทำหลังจากหยอดหลุมข้าวไปแล้วประมาณ 20 - 30 วัน ต้นข้าว มีความสูงประมาณเกือบ 5 - 10 เซนติเมตร ปุ๋ยที่ใช้เป็นปุ๋ยเคมี ครั้งแรก ใช้สูตร 16 - 20 - 0 จำนวน 30 กิโลกรัมต่อไร่ หลังจากนั้นใช้ปุ๋ยสูตร 46 - 0 - 0 ใส่ครั้งที่ 2 ก่อนข้าวจะตั้งท้องหรือต้นข้าวมีอายุประมาณ 40 - 60 วัน จำนวน 15 - 20 กิโลกรัมต่อไร่ ปุ๋ยที่ใช้ส่วนใหญ่เป็น トラเรื่อใบไวก็ง トラไป่มุก トラหัววัวคั่นไถ และตรารุ่งอรุณ โดยซื้อมาจาก ร้านขายปุ๋ยชุมชนซอยสิบ หรือร้านค้าปลีกสินค้าเกษตรในชุมชน”

(สมบุญ สามฤกษ์, สัมภาษณ์ : 20 กุมภาพันธ์ 2558)

“เมื่อต้นข้าวอายุได้ประมาณ 60 วัน จะเริ่มออกรวง ครั้นอายุ ประมาณ 90 วัน จะเริ่มสุก ในช่วงนี้จะทำพิธีรับขวัญข้าวหรือผูกข้าว โดยการรวบข้าวอย่างง่าย ๆ หรือเชิญผู้รู้มาทำพิธีเต็มรูปแบบ เมื่อข้าวสุก จนมีลักษณะที่เรียกว่า “พลับพลึง” เจ้าของแปลงข้าวจะมาปรึกษารือกันว่าจะเกี่ยวข้าวใคร และนัดหมายเวลาทำการกันคร่าว ๆ ในวันเก็บเกี่ยวเพื่อนบ้านจะมารวมตัวกันที่แปลงข้าวที่ทำการเก็บเกี่ยว ต่างคนต่างก็นำอาหารมาเอง การเก็บเกี่ยวในชุมชนนี้ใช้การเก็บแบบกระแจะ หรือแคะ เป็นเครื่องเก็บข้าวมาแต่โบราณที่นิยมเก็บแบบเก็บคอรวง เมื่อผู้เก็บได้ข้าวเต็มกำมือก็จะนำมารวมกันเรียกว่า “ผูกเสียง” เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จทั้งแปลงจะมีการตากข้าวในแปลงไว้ก่อน 2 - 3 แดด ก่อนที่จะมีการขนย้ายข้าวไปยังยุ้งฉาง”

(สนทนากลุ่ม : 20 กุมภาพันธ์ 2559)

ในส่วนการจัดการผลผลิตหลังการเก็บเกี่ยว เมื่อขนข้าวมาไว้ที่บ้าน ต้องรับนำข้าวตากแดดเพื่อไล่ความชื้น เป็นการป้องกันเชื้อรา การตากแดดใช้เวลา 1 - 2 วัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าข้าวที่ได้มานั้นสุกจัดเพียงใด เพื่อป้องกันการอัศจรรย์ และต้องระวังมิให้ถูกน้ำ เพราะอาจจะเกิดเชื้อรา ทำให้ข้าวเปลือกเสียหายได้ สำหรับการแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสารเพื่อใช้บริโภค ชาวบ้านนำไปสีที่โรงสีใกล้บ้าน โดยนำไปสีเฉพาะที่ใช้บริโภคภายในประมาณ 4 - 5 วัน ไม่นำไปสีมากกว่านั้น เพราะการเก็บข้าวสารไว้หลายวันจะเกิดมอดกัดกินทำลายข้าวสาร

จากการพึ่งตนเองด้านอาหาร : “เศรษฐกิจรู้จักพอ” ตำบลทุ่งกง อำเภอกาญจนดิษฐ์ สรุบบทบาทการจัดการไร่ข้าวของชุมชนป่าร้อน

1. เศรษฐกิจรู้จักพอ ตำบลทุ่งกง อำเภอกาญจนดิษฐ์

ผู้เขียนได้ศึกษาการผลิตไร่ข้าวในตำบลทุ่งกงอำเภอกาญจนดิษฐ์ แปลงหนึ่งขนาด 2 ไร่ เพื่อถอดวิธีคิดในการสร้างความมั่นคงทางอาหารแท้จริงว่า การประสบความสำเร็จในด้านการพึ่งตนเองด้านอาหารได้นั้นต้องประกอบด้วยอะไรบ้าง มีการจัดการอย่างไร อะไรเป็นปัจจัยในความสำเร็จ ผู้เขียนได้เก็บข้อมูลภาคสนาม ศึกษาพื้นที่จริง สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกเจ้าของสวนและผู้เกี่ยวข้อง รวมทั้งการเข้าไปมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการจริง แปลงไร่ข้าวที่วางที่ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 5 ตำบลทุ่งกง อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี เดิมพื้นที่ตรงนี้เป็นนาร้างผืนกว้าง บ้านคนตั้งอยู่โดยรอบ เป็นชุมชนเล็ก ๆ มีพื้นที่รกร้าง สวนสมรม และสวนปาล์มน้ำมัน ห่างสี่แยกบ้านทับท้อประมาณ 1.5 กิโลเมตร เป็นแปลงทดลองผลิตอาหารที่ปลอดภัยของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี มีนายคำภา ผาครกรรม เป็นผู้ดูแล

นายคำภา ผาครกรรม กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการผลิตอาหารเพื่อบริโภคในครัวเรือนมีเหตุผลง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน ก็คือ การต้องการเข้าถึงอาหารที่ปลอดภัย ก่อนหน้าที่จะผลิตอาหารเองก็มีการซื้ออาหารเองเหมือนเช่นครอบครัวอื่น ๆ ในอำเภอกาญจนดิษฐ์ โดยเฉพาะข้าวหาซื้อตามท้องตลาดทั่วไป ต่อมาเมื่อตนได้มีโอกาสเข้าร่วมโครงการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการฟื้นฟูการทำนาในอำเภอไชยาซึ่งเป็นทุนวิจัยที่ได้รับการอุดหนุนจากกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ของอาจารย์ผู้ใหญ่ท่านหนึ่ง โดยทำหน้าที่

รูปแบบการจัดการไร่ข้าว : วิธีการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชนป่าร้อน

เป็นผู้ดูแลแปลงนาทดลองในพื้นที่ของโครงการ จำนวน 3 ไร่ แต่เพียงแปลงนาเล็ก ๆ หนึ่งแปลง ได้ทำให้วิธีคิดบางอย่างที่ถูกปลูกฝังจากบรรพบุรุษที่สั่งสอนให้ปฏิบัติกันมาว่า “จงยืนอยู่บนลำแข้งตัวเอง” ถูกปลูกมาอย่างตั้งใจ

หลังจากจบสิ้นโครงการวิจัยที่ตำบลเลม็ด อำเภอไชยา จึงตัดสินใจหาพื้นที่ทำนาข้าวใหม่ โดยเลือกพื้นที่ในอำเภอกาญจนดิษฐ์เนื่องจากใกล้บ้านและใกล้ที่ทำงาน ซึ่งในขณะนั้นการทำนาข้าวของอำเภอนี้ทำกันมากที่ตำบลช้างขวามีพื้นที่นาเกือบ 1,000 ไร่ เป็นนาปีต่อมาเจ้าของนา 1,000 ไร่ ที่เคยให้ชาวบ้านเช่าปลูกข้าวทวงพื้นที่คืนเพื่อนำไปขายให้กับนายทุน การทำนาที่เคยมีอยู่เดิมจึงหยุดลง และสิ้นสุดลงอย่างถาวรเมื่อปี พ.ศ. 2556 การทำนาในช่วงสั้น ๆ ของตนในตำบลช้างขวาก็สิ้นสุดลงด้วยเช่นกัน หลังจากเหตุการณ์ในวันนั้นได้ตั้งปณิธานกับตนเองไว้ว่าจะต้องมีที่นาเป็นของตนเองให้จงได้ และในที่สุดก็ได้ที่นาเป็นของตนเอง เป็นที่นาร้างที่ซื้อต่อมาจากชาวบ้านแถวตำบลทุ่งกง ด้วยเหตุที่เหมาะสมหลายประการ เช่น ใกล้บ้านเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ ใกล้ที่ทำงาน พื้นที่ขนาดพอเหมาะสำหรับการดูแลคนเดียว ตนเองรู้สึกถูกใจกับพื้นที่แปลงนี้มาก มีความตั้งใจที่จะสร้างแปลงการผลิตอาหารที่ปลอดภัยให้กับครอบครัว ลดต้นทุนค่าใช้จ่ายเรื่องอาหาร และเป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง นอกจากนี้ต้นคาคหวังสิริ ๆ ไว้ว่า การดำเนินการนี้อาจจะสร้างความสนใจให้กับเยาวชนในพื้นที่เข้ามาเรียนรู้ และนำกลับไปใช้ประโยชน์ อาจจะทำให้เยาวชนห่างไกลจากยาเสพติดที่ระบาดอย่างหนักในชุมชนได้บ้าง จึงได้ร่วมกับคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี พลิกผืนดินรกร้างแห่งนี้เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน

เนื่องจากเป็นพื้นที่นาร้าง ก่อนเข้าไปทำการใด ๆ จึงมีการปรับพื้นที่แบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ผลิตข้าว ผลิตพืชอาหารชนิดอื่น แหล่งน้ำ และที่พัก และโรงเรือน ส่วนที่ผลิตข้าวเป็นพื้นที่ส่วนมากของพื้นที่ทั้งหมดคิดเป็นร้อยละ 50 ส่วนที่ผลิตพืชอาหารและพืชชนิดอื่นร้อยละ 25 เป็นแหล่งน้ำร้อยละ 20 และเป็นที่พักชั่วคราวและโรงเรือนร้อยละ 5 ส่วนที่ผลิตข้าวร้อยละ 50 มีการปลูกข้าวทั้งที่ทำแบบนาปรังและการปลูกข้าวไร่ ทั้งสองแบบใช้พันธุ์ข้าวชนิดเดียวกัน คือ ข้าวหอมปทุม เป็นพันธุ์ข้าวที่เคยใช้ปลูกแปลงนาทดลองที่ตำบลเลม็ด อำเภอไชยา ใช้วิธีการปลูกเหมือนกัน คือ การปลูกแบบหยอดหลุมเช่นเดียวกับการปลูกข้าวไร่ มีไม้สักและกระบอกน้ำข้าวเป็นอุปกรณ์สำคัญ ในการปลูกต้องปรับ

พื้นที่ให้เสมอ โดยใช้จอบขุดพลิกหน้าดินได้มีการเผาตอซังเพื่อทำลายไข่และตัวอ่อนศัตรูพืช ตากดินเพื่อฆ่าเชื้อโรค เมื่อฝนตกลงมาในท่าแรกก่อนจะนำข้าวได้ ปรับปรุงดินโดยใช้ปุ๋ย คอก 6 - 8 กระสอบต่อไร่ หยอดเมล็ดข้าวหลุมละ 4 - 5 เมล็ด ระยะห่างของกอข้าว ประมาณหนึ่งคอกต่อต้นต่อแถว รอมล็ดข้าวงอกงามเป็นต้นกล้า ในช่วงนี้หากฝนไม่ตกหรือฝน มาช้าทิ้งช่วง ก็จะทำน้ำจากบ่อที่ขุดไว้หรือสูบน้ำจากบ่อบาดาลที่ขุดไว้เองมารด รอให้ต้น กล้าเจริญเติบโตประมาณหนึ่งคืบมือ ถอนต้นกล้าที่ไม่สมบูรณ์ออกจากกอให้เหลือต้นกล้าที่สมบูรณ์ ไร่ 3 - 4 ต้น ต้นกล้าเหล่านั้นจะเจริญงอกงามแตกกอเอง เมื่อต้นข้าวเจริญเติบโตระยะหนึ่ง

ภาพที่ 1 : แปลงทดลองผลิตอาหารปลอดภัย ของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี
ที่มา : นิตศ ไหมजू

ภาพที่ 2 : พื้นที่ส่วนที่ผลิตข้าวร้อยละ 50
ที่มา : นิตศ ไหมजू

ก็เข้าสู่ช่วงหน้าฝนพอดี น้ำในนา ก็จะ เจริญงอก ปลาตัวเล็ก ๆ จากพื้นที่ใกล้นา จะกระโดดลงมาในนาข้าวเพื่อหาอาหาร วิธีการที่กล่าวมานี้แตกต่างจากการทำนาทั่วไปซึ่งเมื่อทำเทือกในแปลงนาแล้ว นำต้นกล้าปลูกแบบปักดำ การปลูกข้าว ลักษณะนี้เป็นการปลูกที่ใช้ใช้น้ำน้อย ทำให้เจ้าของสวนหมดปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำ ในส่วนการปลูกข้าวไร่ เป็นการทดลองนำพันธุ์ข้าวที่ปลูก ในนาปรังมาทดลองปลูกบนดอน ขึ้นตอนและวิธีการปลูกปฏิบัติเช่นเดียวกับการปลูกในแปลงนา สำหรับการดูแลรักษาแปลงข้าวเน้นการดูแล เลียนแบบธรรมชาติและใช้ปุ๋ยอินทรีย์ เป็นหลัก เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีขนาดเล็ก จึงง่ายต่อการดูแลโรคและแมลงศัตรูพืช ที่มารบกวน การใส่ปุ๋ยในแปลงข้าว จะใส่ 2 ระยะ ระยะแรกเมื่อข้าวอายุได้ 1 เดือนแรก ใช้ปุ๋ยคอกโรยให้ทั่วแปลง

รูปแบบการจัดการไร่ข้าว : วิธีการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชนปาร์ออน

ภาพที่ 3 : แปลงข้าวปลอดสารพิษที่กำลังให้ผลผลิต
ที่มา : นิตต์ ไหมจ้อย

ต้องสะอาดอย่าปล่อยให้หญารากเพราะจะเป็นที่อยู่อาศัยของหนูได้ สำหรับการเกี่ยวข้าวที่นี่ใช้การเก็บเกี่ยวข้าวแบบเก็บรวง มิแกะ หรือแกระ เป็นอุปกรณ์ในการเก็บเกี่ยว การเก็บข้าวใช้แรงงานคนเป็นหลัก

ส่วนที่ผลิตพืชอาหารและพืชชนิดอื่นร้อยละ 25 บริเวณนี้มีต้นปาล์มน้ำมัน ซึ่งเป็นพืชที่มีอยู่แล้ว จำนวน 16 ต้น จึงมีการปรับพื้นที่ให้สอดคล้องกับพืชเดิม โดยถมพื้นที่ให้สูงขึ้นตรงบริเวณที่ปลูกปาล์มน้ำมันเพื่อปลูกพืชผักและพืชชนิดอื่นที่สร้างรายได้ ดินที่ถมส่วนหนึ่งได้มาจากการตกแต่งสระน้ำและแปลงข้าว แปลงนาทั้ง 5 แปลงของที่นี่จึง

ภาพที่ 4 : พื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ คือ ยาสูบ
ที่มา : นิตต์ ไหมจ้อย

จำนวน 6 - 8 กระสอบ ระยะที่สองใช้ปุ๋ยอินทรีย์ตราขวัญดินกระสอบสีแดง ใส่ช่วงที่ข้าวเริ่มจะตั้งท้อง จำนวน 5 กระสอบ ไร้ยั่วบริเวณแปลงข้าว หลังจากนั้นเมื่อข้าวออกรวงฉีดน้ำหมักชีวภาพที่หมักเองจากซากพืชซากสัตว์ นำมาผสมกับน้ำใบยาสูบที่หมักไว้ บำรุงต้นและไล่แมลงที่จะมารบกวนข้าว ที่สำคัญ

รอบ ๆ บริเวณแปลงข้าวหรือคันทาจะปลูกพืชผักสวนครัวหรือผักพื้นบ้านที่ปลูกเป็นพืชอาหารปลูกบนแถวสลักกันไป ประกอบด้วย ก้วยสับประรด หมากรู้ ถั่วไร่ ถั่วฝักยาว พริก ค่ะน้ำ กวางตุ้ง พริกหยวก มะเขือเปราะ มะเขือม่วง มะละกอ หม่อน เซอร์รี่ มะเดื่อ ชะอม ถั่วมะระขี้เทย กะเพรา โหระพา แมงลัก มะอึก มันขี้หนู

ภาพที่ 5 : ต้นยาสูบที่กำลังให้ผลผลิต
ที่มา : นิตศ ไหมจ้อย

นอกจากนี้ยังมีพืชอาหารที่ขึ้นเองตามธรรมชาติอีกจำนวนหนึ่ง ได้แก่ ผักเสี้ยน ผักกาดนกเขา กระจดิน มะเขือพวง เป็นต้น สำหรับพืชที่สร้างรายได้ชนิดอื่นที่ปลูก ได้แก่ ยาสูบ นอกจากนี้ยังมีการปลูกมะขามไว้เก็บยอดเป็นรั้วริมถนนยาวเกือบ 50 เมตร

คันทนาที่นี้จะแตกต่างจากคันทนาแปลงนาที่อื่นทั่ว ๆ ไป คือ มีขนาดกว้างและสูงกว่าปกติ เหตุที่ทำเช่นนี้ก็เพราะเจ้าของสวนตั้งใจจะใช้พื้นที่คันทนาที่ว่านี้ปลูกต้นยาสูบและพริก ที่เลือกยาสูบก็เพราะว่ายาสูบปลูกง่าย ให้ผลผลิตเร็ว โรคพืชและศัตรูพืชรบกวนน้อยมาก ในการสำรวจตลาดแถวท่าทองและตลาดซอยสิบของอำเภอกาญจนดิษฐ์พบว่า ยาสูบเป็นพืชที่ต้องการของตลาด ราคาดีกิโลกรัมละ 1,000 - 1,200 บาท

พื้นที่แหล่งน้ำร้อยละ 20 เป็นพื้นที่ถูกจัดสรรสำหรับการเก็บกักน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้งและตั้งใจไว้เป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติ สระน้ำที่มีรูปร่างสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตั้งอยู่

ภาพที่ 6 : พื้นที่แหล่งน้ำ ร้อยละ 20
ที่มา : นิตศ ไหมจ้อย

ตรงกลางพื้นที่นา เข้าใจว่าที่บริเวณนั้นเดิมน่าจะเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมขังปลูกปาล์มน้ำมันไม่ได้ เจ้าของที่เดิมน่าจะขุดหน้าดินไปขายหรือขุดไปถมร่องปลูกปาล์มน้ำมันตอนที่ซื้อที่ดินผืนนี้ใหม่ ๆ ก็ตั้งใจไว้แล้วจะปล่อยทิ้งไว้เพื่อให้ปลาตามธรรมชาติที่อยู่บริเวณใกล้เคียงได้เข้ามาอาศัยในช่วงหน้าแล้ง ริมสระน้ำมีผักกระเฉด ผักบุ้ง และผักอื่น ๆ ขึ้นเองตามธรรมชาติ

จำนวนมาก ข้อดีของผักกระเฉดที่ขึ้นโผล่เหนือน้ำทอดยอดตามแนวของขอบสระ คือ จะไม่มีเครื่องพุงตัวสีขาวคล้ายฟองน้ำ หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “นม” ทำให้สะดวก

รูปแบบการจัดการไร่ข้าว : วิธีการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชนปาร์ออน

ต่อการนำไปประกอบอาหาร ผักที่ขึ้นเองนี้เจ้าของสวนอนุญาตให้ผู้มาเยือนเก็บนำไปประกอบอาหารได้

สำหรับพื้นที่ส่วนที่เป็นที่ปักชำครวและโรงเรือนร้อยละ 5 มีการปลูกสร้างโรงเรือนแบบง่าย เสอปูน 4 เสอ ยกพื้นด้วยไม้กระดาน หลังคาหน้าจั่วไม่มีผนัง ไว้เป็นที่หลบแดดหลบฝนในช่วงกลางวัน และใช้เป็นสถานที่เก็บปุ๋ยและอุปกรณ์ในการทำสวน บริเวณรอบ ๆ ปลูกไม้ดอกไม้ประดับและผักไว้หลายชนิด ได้แก่ ดาวเรือง ดาวกระจาย กระเจี๊ยบแดง กระเจี๊ยบเขียว หม่อน โหระพา กระเพรา ตะไคร้ มะขาม จิงกา อ้อดิบ (คุณ)

ผลผลิตหลักจากแปลงผลิตอาหารปลอดภัยแปลงนี้ อันดับหนึ่ง คือ ข้าว ในหนึ่งปีข้าวที่นี้ปลูกปีละ 2 รอบ ช่วงต้นเดือนมิถุนายน - ต้นเดือนตุลาคม รอบแรก รอบที่สองคือ ช่วงเดือนธันวาคม - มีนาคม ในแต่ละรอบจะได้ข้าว 80 - 90 ถัง / ไร่ ข้าวเปลือก 1 ถัง เท่ากับ 10 กิโลกรัม คิดเป็นข้าวเปลือก 800 - 900 กิโลกรัม ปลูกปีละ 2 รอบ ได้ข้าวประมาณ 1,600 - 1,800 กิโลกรัม ต่อปี หรือเท่ากับ 160 - 180 ถัง เมื่อนำข้าวไปสีเป็นข้าวสาร 1 ถัง จะได้ข้าวสาร จำนวน 6.6 กิโลกรัม ในหนึ่งปีจะได้ข้าวประมาณ 1,056 - 1,188 กิโลกรัม ในครอบครัวใหญ่ที่มีสมาชิกประมาณ 6 คน ผู้ใหญ่ 4 คน

ภาพที่ 7 : การปลูกข้าวร่วมกับพืชชนิดอื่น
ที่มา : นิตต์ ไหมจ้อย

เด็กอีก 2 คน บริโภคข้าวประมาณวันละ 1.5 กิโลกรัมเป็นอย่างมาก ในหนึ่งปีจะบริโภคข้าวประมาณ 547 กิโลกรัม ผลผลิตข้าวที่เหลือจากการบริโภคแล้วจะเหลือประมาณ 509 - 641 กิโลกรัม ต่อปี ข้าวส่วนที่เหลือนำไปใช้ประโยชน์ 2 ส่วน ส่วนหนึ่งใช้สำหรับแจกจ่ายมิตรสหายที่คุ้นเคย และเก็บไว้สำหรับบริโภคในปีถัดไป

นอกจากข้าวแล้ว ยาสูบ ก็เป็นพืชชนิดหนึ่งที่ทำรายได้ให้กับเจ้าของสวนเป็นอย่างมาก ยกเว้นเดือนที่ฝนตกชุก คือ กันยายน - พฤศจิกายน เพื่อให้มีรายได้จากการขายยาสูบ แปลงนาที่นี้ปลูกยาสูบทุกเดือน เดือนละ 200 ต้น ภายใน 1 อาทิตย์ สามารถ

เก็บยาสูบไปจำหน่ายได้ 8 - 10 แพง ขายในราคาส่ง แพงละ 100 บาท รายได้จากการขายยาสูบจึงได้สัปดาห์ละ 800 - 1,000 บาท เดือนละ 3,200 - 4,000 บาท ในหนึ่งปี รายได้จากการขายยาสูบตราว 38,400 - 48,000 บาท นอกจากนี้ยังมีรายได้จากการขายพริกส่วนหนึ่ง ในหนึ่งสัปดาห์เก็บพริกได้ 12 กิโลกรัม ราคาพริกในท้องตลาดเฉลี่ยกิโลกรัมละ 80 - 120 บาท รายได้จากการขายพริกประมาณปีละ 50,000 บาท

ในส่วนของพืชผักที่ใช้รับประทานในครัวเรือน นับตั้งแต่มีการปลูกผักเองก็ไม่ได้หาซื้อผักตามท้องตลาดอีกเลย ในแต่ละวันครอบครัวสมาชิก จำนวน 6 คน ต้องหาซื้อผักมาบริโภคตราววันละ 100 บาท เพราะครอบครัวนี้มีค่านิยมในการบริโภค “กินปลาเป็นหลัก กินผักเป็นพื้น” ดังนั้นในปีหนึ่ง ๆ ต้องเสียค่าใช้จ่ายส่วนนี้ราว 36,500 บาท แต่ภายหลังที่ผลิตอาหารบริโภคเอง ค่าใช้จ่ายส่วนนี้ก็ไม่มี ที่สำคัญผักทุกอย่างสะอาดอร่อย และมีความปลอดภัยสูงเพราะเจ้าของสวนไม่ใช่แม่แต่ปุ๋ยเคมี

ผู้ศึกษาได้นำกรณีศึกษา “เศรษฐกิจรู้จักพอ” ตำบลทุ่งกง อำเภอกาญจนดิษฐ์ มาเป็นกรณีตัวอย่างเพื่อชี้ให้เห็นว่า ในพื้นที่เล็ก ๆ ซึ่งมีเพียง 2 ไร่ หากมีการจัดการที่ดีก็สามารถผลิตอาหารบริโภคในครัวเรือนได้ การผลิตต้องมีข้าวเป็นพืชหลัก โดยคำนวณจากความต้องการปริมาณอาหารในครัวเรือน ส่วนพื้นที่ที่เหลือจากการปลูกข้าวก็ปลูกพืชอาหารชนิดอื่น หรือปลูกพืชสร้างรายได้

2. รูปแบบการจัดการไร่ข้าวเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนป่าร้อนในภาวะการณปัจจุบัน

การจัดการไร่ข้าวในอดีตและปัจจุบัน ตั้งอยู่บนเงื่อนไขของบริบทและสภาพการณ์ของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป ตามสภาพเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม วัฒนธรรม การจัดการไร่ข้าวในอดีตเป็นรูปแบบที่เน้นพึ่งพาธรรมชาติและการพึ่งตนเองเป็นหลัก สภาพการณ์ของชุมชนในขณะนั้นไม่ได้เน้นการผลิตพืชเชิงเดี่ยวที่เน้นผลิตราวละมาก ๆ แต่เน้นใช้แรงงานและทรัพยากรที่มีในชุมชนเป็นสำคัญใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอย่างคุ้มค่า ทั้งทรัพยากรน้ำ แร่ธาตุดิน พรรณพืช พันธุ์สัตว์ ปายังเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ อาหารที่บริโภคทั้งหมดจึงมิใช่แต่เป็นการผลิตในชุมชนเพียงอย่างเดียว การผลิตอาหารในครัวเรือนจึงเป็นแค่ส่วนเติมเท่านั้น ชาวบ้าน

รูปแบบการจัดการไร่ข้าว : วิธีการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชนป่าร้อน

ยังหาของป่า น้ำผึ้งป่า หน่อไม้ พืชหัว พืชผล เพื่อบริโภค ภายหลังเมื่อมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่หนึ่ง (2504 - 2509) มาใช้ทิศทางการพัฒนาประเทศก็เปลี่ยนไป ตัวชี้วัดความสำเร็จของการพัฒนาถูกกำหนดโดยวัดจากรายได้ประชาชาติและอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้มีการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เป็นต้นทุนในการผลิต ระบบการผลิตที่เกื้อกูลตามธรรมชาติไม่สามารถตอบสนองความต้องการที่เพิ่มมากขึ้นได้ การพัฒนาตามแผนพัฒนาฯ ได้เปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของชุมชนป่าร้อนจากเดิมที่เคยผลิตพืชเพื่อบริโภคเปลี่ยนมาผลิตเพื่อเป็นการค้า รายได้จากการผลิตพืชเชิงเดี่ยว คือ ยางพาราและปาล์มน้ำมันมาเปลี่ยนเป็นเงินตราซื้อหาปัจจัยในการดำรงชีพ ภายหลังเมื่อชุมชนผลิตข้าวอีกครั้งรูปแบบการผลิตข้าวไว้ในปัจจุบันจึงเป็นรูปแบบที่พึ่งพาตัวเองน้อยลงในจากอดีตมาก โดยเฉพาะการพึ่งพาจากครัวเรือน สภาพการณ์ที่เป็นอยู่ของชุมชนจึงไม่สามารถตอบได้ว่าความยั่งยืนของการผลิตอาหารในชุมชน โดยเฉพาะข้าวในปัจจุบันจะคงอยู่ไปได้ยาวนานเพียงใด เนื่องจากชุมชนไม่มีพื้นที่สำหรับการผลิตข้าวที่ถาวร การผลิตข้าวไร่ไว้บริโภคในครัวเรือนที่ชุมชนป่าร้อนกระทำอยู่นั้น เป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน

ครอบครัวหนึ่งมีลูก 2 คน พ่อ แม่ รวมแล้ว 4 คน ในแต่ละปี ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการซื้อข้าวสารจากตลาดในชุมชนประมาณ 10,000 - 12,000 บาท หากราคายางพาราภิโกลรัมละ 60 - 80 บาท ค่าใช้จ่ายเหล่านี้อาจไม่ใช่เป็นเรื่องที่ต้องกังวล แต่ในสภาพความเป็นจริงที่ประสบอยู่พบว่า ราคายางพาราปัจจุบันมีแนวโน้มตกต่ำลงและไม่มีแนวโน้มจะราคาสูงขึ้น (สมยศ ไทยเสน, สัมภาษณ์ : 21 กุมภาพันธ์ 2559)

ในปัจจุบันพื้นที่ที่สร้างอาหารของชุมชนมีจำนวนลดน้อยลงอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากพื้นที่ที่เคยเป็นแหล่งอาหารเดิม อาทิ ป่าไม้ คลอง สวน นา มีจำนวนลดลงและถูกเปลี่ยนเป็นพื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ คือ สวนปาล์มน้ำมัน สวนยางพารา แต่ในขณะเดียวกันจำนวนประชากรกลับเพิ่มมากขึ้น ความต้องการอาหารก็เพิ่มมากขึ้น อาหารที่ชุมชนผลิตได้เองหรือมาจากชุมชนจึงไม่เพียงพอ ด้วยภาวะดังกล่าวความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอันประกอบด้วยความปลอดภัย การเข้าถึง และใช้ประโยชน์และความเสถียรภาพจึงถูกลดทอนลง

ผู้ศึกษาจึงขอเสนอแนวทางการสร้างความมั่นคงทางอาหารโดยให้ชุมชนหรือครัวเรือนสร้างพื้นที่ผลิตอาหารเอง ใช้ชื่อรูปแบบนี้ว่า “ปาร์อนโมเดล (Paron Model)” เป็นรูปแบบที่มีการผลิตอาหารตลอดทั้งปี เน้นการผลิตพืชอาหารหลัก คือ ข้าวไร่ แต่ในขณะเดียวกันก็มีการผลิตพืชอื่น ๆ ที่ครัวเรือนบริโภคพร้อมด้วย โดยคำนวณความต้องการอาหารของครัวเรือน ชนิดของอาหารที่บริโภค และปริมาณความต้องการอาหารในแต่ละวัน ในเนื้อที่การผลิต 2 ไร่ สำหรับสมาชิกในครัวเรือน จำนวน 5 คน ใช้ระบบการผลิตแบบสมัยใหม่ ๆ และนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ โดยมีรูปแบบการบริหารจัดการไร่ข้าวที่สำคัญ (สนทนากลุ่ม : 27 กุมภาพันธ์ 2559) ดังนี้

2.1 การจัดการการผลิตและพืชอาหาร

การบริหารจัดการพืชเป็นขั้นตอนสำคัญและมีความแตกต่างระหว่างการทำไร่ข้าวกับการทำข้าวไร่ ในกรณีไร่ข้าวซึ่งเป็นการผลิตข้าวแบบในอดีต ข้าวบ้านจะผลิตพืชอาหารรวม ๆ กันหลายชนิด แต่ละชนิดจะมีความแตกต่างกันในแง่ของการใช้ประโยชน์การบริโภค หรือแม้แต่กระทั่งการจัดการการผลิตน้ำเป็นปัจจัยหลักในการผลิต ในอดีตอาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียว แต่ในปัจจุบันสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ได้เปลี่ยนแปลงไป ปริมาณน้ำฝนเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอต่อการผลิตข้าวรูปแบบ “ปาร์อนโมเดล (Paron Model)” จึงขอเสนอการจัดการพื้นที่การผลิตโดยน้อมนำทฤษฎีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชที่ยึดหลักการที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” จัดการพื้นที่โดยเพื่อลดปัญหาการพึ่งพาปัจจัยภายนอกและความเสี่ยงต่อการขาดแคลนน้ำ แบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 สอง คือ พื้นที่แหล่งน้ำ และพื้นที่ผลิตอาหาร พื้นที่แหล่งน้ำคิดเป็นร้อยละ 5 - 10 ขึ้นอยู่กับการเข้าถึงทรัพยากรน้ำของแต่ละครัวเรือน หากครัวเรือนอยู่ใกล้แหล่งน้ำธรรมชาติ ห้วย หนอง คลอง บึง อาจกันพื้นที่ไว้ร้อยละ 5 เพื่อเก็บน้ำไว้ใช้หน้าแล้ง แต่หากครัวเรือนได้พื้นที่เพาะปลูกอยู่ห่างไกลแหล่งน้ำตามธรรมชาติมากก็ควรกันพื้นที่แหล่งน้ำไว้ร้อยละ 10 ถึงแม้ว่าข้าวไร่จะเป็นพืชที่ต้องการน้ำน้อย แต่ในกรณีที่ปลูกพืชอื่นปะปนในแปลงด้วย การจัดการน้ำในแปลงปลูกจึงเป็นเรื่องสำคัญ จากการจัดกลุ่มสนทนา พบว่า บ่อยครั้งที่ชาวบ้านปลูกข้าวแล้วฝนทิ้งช่วงหลังจากที่ข้าวตั้งท้อง ทำให้เมล็ดข้าวลีบ ส่งผลต่อผลผลิตข้าวที่ได้รับในปีนั้นลดน้อยลง ดังนั้นการมีพื้นที่เก็บกักน้ำในแปลงผลิตจึงเป็นสิ่งจำเป็น ในส่วนวิธีกักเก็บน้ำขอเสนอ

รูปแบบการจัดการไร่ข้าว : วิธีการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชนปาร์ออน

การเก็บกักน้ำแบบบ่อน้ำหรือตระพังน้ำ ขนาดความลึกของบ่อขึ้นอยู่กับความลึกดินของน้ำใต้ดิน ส่วนใหญ่นิยมขุดเป็นวงกลมและใช้กำลังคนขุด

ในส่วนพื้นที่ผลิตพืชอาหารร้อยละ 90 พืชหลัก คือ ข้าวไร่ พันธุ์ข้าวที่เป็นที่นิยมคือ ข้าวรากรไท ข้าวเล็บนกไร่และข้าวขาวก้านัน ใช้การปลูกแบบหยอดหลุม มีไม้สักและกระบอกนำข้าวตามรูปแบบการผลิตข้าวในอดีต สำหรับพืชอาหารชนิดอื่น เน้นการปลูกพืชที่ครัวเรือนบริโภคเท่านั้น ให้ทำความรู้จักกับพืชแต่ละชนิดที่นำมาปลูกร่วมกัน ศึกษาระยะเวลาในการเจริญเติบโต ธาตุอาหาร ความต้องการแสง โรคพืช แมลงศัตรูพืช การอยู่ร่วมกันแบ่งพืชอาหารออกเป็น 4 ส่วน คือ พืชรายวัน รายสัปดาห์ รายเดือน รายปี (ตามฤดูกาล) ปลูกเป็นกลุ่ม ๆ หรือปลูกร่วมกับแปลงข้าวก็ได้ มีการวางแผนตำแหน่งการปลูกว่าจะอะไรปลูกก่อนหรือปลูกหลัง เช่น หากต้องการปลูกไม้ยืนต้นเพื่อลดรายจ่ายให้ผลระยะยาวให้ปลูกรอบ ๆ ที่ดิน เช่น ยางนา กระถินเทพา มะฮอกกานี สะเดา ควรปลูกเฉพาะทิศเหนือทิศใต้ และทิศตะวันตก เพราะไม้พวกนี้เป็นไม้ทรงพุ่มสูงพอโตแล้วจะบังแสงไม้อื่นในแปลง ต่อจากนั้นให้ปลูกผลไม้อื่นตามฤดูกาล มีพื้นที่ 2 ไร่ ปลูกได้อย่างละไม้ก็ต้น บางอย่างก็ต้องการแสงแดดมากแต่บางอย่างก็สามารถอยู่ได้ไม้อื่นได้ เช่น มังคุด ลองกอง หลังจากนั้นปลูกพืชที่ให้ผลผลิตรายสัปดาห์และรายเดือน เช่น กล้าย สับปะรด มะละกอ ฝรั่ง พักทอง น้ำเต้า พักเขี้ยว แตงกวา แตงโม แตงร้านหรือปลูกไม้ที่เก็บยอดหรือผลพร้อมกับให้ต้นอื่นอาศัยด้วย เช่น จิกนา มะกอกน้ำ ต่อจากนั้นจึงปลูกพืชที่ผลิตรายวัน พืชพวกนี้ต้องการแสงแดดจัด ดังนั้นจึงควรเว้นที่ไว้ปลูกโดยเฉพาะ และถ้าให้ดีควรอยู่ด้านตะวันออกและปลูกขอมหรือมะขามเป็นแนวเขตก็ได้ พืชอีกจำพวกหนึ่งที่ควรปลูกไว้เป็นพืชอาหารคือ พริก มะเขือ มะเขือเทศ ตะไคร้ ถั่วฝักยาว บวบ ถั่วพู ชিং ข่ากะเพรา โหระพา แมงลัก มะอึก มันขี้หนู กระเจี๊ยบเขียว อ้อดิบ (คูณ) มันปู เป็นต้น

2.2 การดูแลรักษาเน้นการสร้างอาหารปลอดภัย

ในกรณีข้าว ก่อนการปลูกจะปรับพื้นที่เนื่องจากพื้นที่ขนาดเล็ก ควรเน้นใช้แรงงานคนหรือเครื่องจักรขนาดเล็กดีกว่า หากใช้เครื่องจักรขนาดใหญ่จะทำให้ดินมีโครงสร้างหนาแน่น ใช้จอบขุดพลิกหน้าดินทำลายไข่และตัวอ่อนศัตรูพืชโดยการตากดินเมื่อฝนตกลงมาในท่าแรก ก่อนจะนำข้าวให้ปรับปรุ้งดินโดยการใส่ปุ๋ยคอก 6 - 8 กระสอบต่อไร่ หยอดเมล็ดข้าวหุลมละ 4 - 5 เมล็ด ระยะห่างของกอข้าวประมาณหนึ่งศอกต่อต้น

ต่อแถว รอมเมิลด์ข้าวองงามเป็นต้นกล้า ในช่วงนี้หากฝนไม่ตกหรือฝนมาช้าทิ้งช่วงสามารถนำน้ำจากบ่อที่ขุดไว้มารด รอให้ต้นกล้าเจริญเติบโตประมาณหนึ่งคืบมือ ถอนต้นกล้าที่ไม่สมบูรณ์ออกจากกอให้เหลือต้นกล้าที่สมบูรณ์ไว้ 3 - 4 ต้น ต้นกล้าเหล่านั้นจะเจริญงอกงามแตกกอเอง เมื่อต้นข้าวเจริญเติบโตได้ระยะหนึ่งก็เข้าสู่ช่วงหน้าฝนพอดี การปลูกข้าวลักษณะนี้เป็นการปลูกที่ใช้ใช้น้ำน้อย ทำให้เจ้าของสวนหมดปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำ

การใส่ปุ๋ยในแปลงข้าวควรใส่ 2 ระยะ ระยะแรกเมื่อข้าวอายุได้ 1 เดือนแรก ใช้ปุ๋ยคอกโรยให้ทั่วแปลง จำนวน 6 - 8 กระสอบ ระยะที่สองใช้ปุ๋ยอินทรีย์ตราขวัญดิน กระสอบสีแดง ใส่ช่วงที่ข้าวเริ่มจะตั้งท้อง จำนวน 2 กระสอบ โรยทั่วบริเวณแปลงข้าว หลังจากนั้นเมื่อข้าวออกรวงฉีดน้ำหมักชีวภาพที่หมักเองจากซากพืชซากสัตว์นำมาผสมกับน้ำตียนยาสูบหรือสะเดา หรือเทียมที่หมักไว้ บำรุงต้นและไล่แมลงที่จะมารบกวนข้าวที่สำคัญรอบ ๆ บริเวณแปลงข้าวต้องสะอาดอย่าปล่อยให้หญ้ารกเพราะจะเป็นที่อยู่อาศัยของหนูได้ สำหรับการเกี่ยวข้าวยังคงใช้การเป็นข้าวแบบเก็บรวง มีกะหรือแกระเป็นอุปกรณ์ในการเก็บเกี่ยว การเกี่ยวข้าวข้าวเน้นใช้แรงงานคนเป็นหลัก

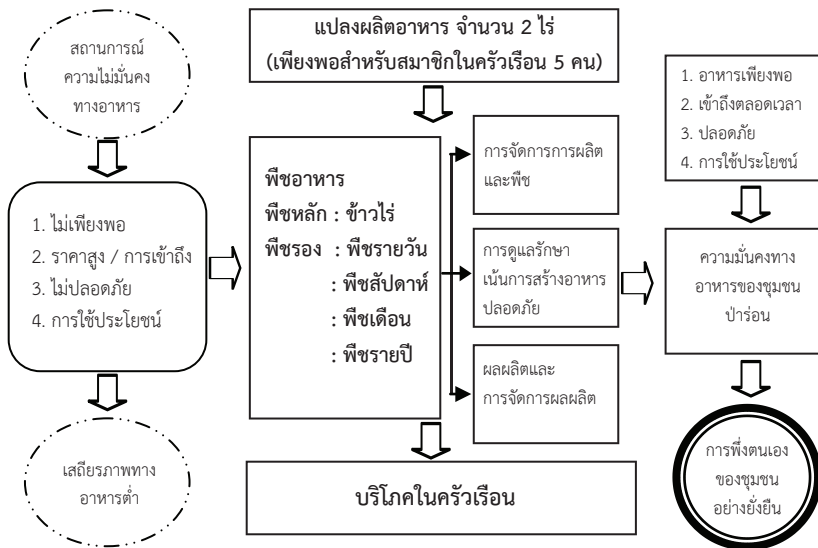
สำหรับพืชอาหารชนิดอื่นการดูแลก็จะทำคล้าย ๆ กัน ขึ้นอยู่กับชนิดของพืชทำในคราวเดียวกัน พืชที่เป็นไม้เลื้อยควรมีไม้ค้ำ ปุ๋ยที่ใช้ต้องเป็นปุ๋ยอินทรีย์ที่หาได้ในชุมชนหรือทำใช้เอง เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยหมัก และน้ำหมักชีวภาพ ปริมาณการใส่ขึ้นอยู่กับความสมบูรณ์ของต้นและสภาพของดิน ให้สังเกตสีของใบพืชเป็นหลัก ว่ามีใบเหลืองมากน้อยเพียงใด ถ้าใบค่อนข้างเหลือง ให้ใส่ปุ๋ยในปริมาณมาก หลังจากนั้นปล่อยให้ต้นพืชเจริญเติบโตตามธรรมชาติ อาศัยน้ำฝนและน้ำจากบ่อ เมื่อพืชออกดอกหากต้องการให้ได้ผลผลิตดี ควรมีการช่วยผสมเกสรโดยนำเกสรดอกตัวผู้ไปเคาะใส่ดอกตัวเมียหมั่นดูแลแปลงปลูก เพื่อสังเกตการระบาดของโรค การใส่ปุ๋ยจะใส่ตามระยะการเจริญเติบโตของพืช ช่วงวัยอ่อน ช่วงติดดอกออกผล และช่วงก่อนเก็บเกี่ยวอาจใส่แบบโรยข้างให้ห่างจากโคนต้นประมาณ 1 คืบ แล้วใช้ดินกลบ หรือผสมน้ำฉีดพ่น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชนิดของพืช (ชนะ วิชัยดิษฐ์, สัมภาษณ์ : 20 กุมภาพันธ์ 2559)

รูปแบบการจัดการไร่ข้าว : วิธีการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชนปาร์ออน

2.3 การจัดการผลผลิต

ผลผลิตหลักจากแปลงผลิตนี้อันดับหนึ่ง คือ ข้าว ในหนึ่งปีปลูกข้าวได้ 1 รอบ พื้นที่ 2 ไร่ ให้ผลผลิตข้าว 60 ถังต่อไร่ ผลผลิตทั้งหมด 120 ถัง เมื่อนำข้าวไปสีเป็นข้าวสาร 1 ถัง จะได้ข้าวสาร จำนวน 6.6 กิโลกรัม ในหนึ่งปีจะได้ข้าวประมาณ 792 กิโลกรัม ในครอบครัวใหญ่ที่มีสมาชิกประมาณ 5 คน ผู้ใหญ่ 2 คน เด็กอีก 3 คน บริโภคข้าว ประมาณวันละ 1.5 กิโลกรัมเป็นอย่างมาก ในหนึ่งปีจะบริโภคข้าวประมาณ 547 กิโลกรัม ผลผลิตข้าวที่เหลือจากการบริโภคแล้วจะเหลือประมาณ 245 กิโลกรัมต่อปี ข้าวส่วนที่เหลือนำไปใช้ประโยชน์ 2 ส่วน ส่วนหนึ่งใช้สำหรับแจกจ่ายมิตรสหาย และเก็บไว้สำหรับบริโภคในปีถัดไป ในส่วนของพืชผักที่ใช้รับประทานในครัวเรือน หากไม่มีการปลูกผักรับประทานเองก็ต้องซื้อหาผักจากท้องตลาด ครอบครัวที่มีสมาชิก จำนวน 5 คน ต้องหาซื้อผักมาบริโภค ตกครัววันละ 80 - 100 บาท ดังนั้นในปีหนึ่ง ๆ ต้องเสียค่าใช้จ่ายส่วนนี้ราว 29,200 - 36,500 บาท ที่สำคัญผักทุกอย่างที่ผลิตมีความสะอาด อร่อย และมีความปลอดภัยสูง

ผู้เขียนขอนำเสนอรูปแบบการจัดการไร่ข้าวเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนปาร์ออนอย่างยั่งยืนในอนาคต (Paron Model) ดังนี้

แผนภาพที่ 1 : รูปแบบการจัดการไร่ข้าว : วิธีการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชนปาร์ออน

บทส่งท้าย

การจัดการข้าวไร่ของชุมชนป่าร้อนที่ดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน เป็นรูปแบบที่ปรับมาจากการทำ “ไร่ข้าว” ในอดีต ทั้งกระบวนการผลิต การจัดการผลผลิต และการเก็บรักษา ยังคงยึดถือวิธีการแบบเดิมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา แต่ขณะเดียวกันก็มีการใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตในแปลงข้าว เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของดินลดน้อยลงจากอดีตมาก การผลิตข้าวของชุมชนเน้นผลิตเพื่อบริโภคและแก้ปัญหา ราคาข้าวที่สูงขึ้น ในขณะที่รายได้ที่มาจากยางพาราลดน้อยลง เป็นการปลูกข้าวไร่ร่วมกับพืชเศรษฐกิจ คือ ยางพาราที่มีอายุตั้งแต่ 1 - 3 ปี การผลิตข้าวที่นี้จึงถือเป็นการสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับหนึ่ง ที่มีกระบวนการผลิตไม่ยุ่งยากซับซ้อน ข้าวที่ผลิตได้ก็เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนขนาดเล็กถึงขนาดกลาง บางครอบครัวมีข้าวบริโภคไปถึง 2 - 3 ปีข้างหน้า

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการทำงานข้าวไร่ของชาวชุมชนป่าร้อนจะสร้างความมั่นคงทางอาหารได้ระดับหนึ่ง แต่การกระทำเช่นนี้ก็ไม่สามารถให้คำตอบได้ว่ามีความยั่งยืนมากน้อยเพียงใด เพราะการทำไร่ข้าวที่ทำกันอยู่ในปัจจุบัน ชาวบ้านพึ่งพาตนเองน้อยลงทุกที ๆ โดยเฉพาะพื้นที่ที่ใช้ปลูกข้าว ส่วนใหญ่ไม่ใช่พื้นที่ของตนเอง เป็นพื้นที่ของญาติบ้าง เพื่อนบ้านบ้าง ซึ่งลักษณะที่วันทำให้การทำไร่ข้าวที่เป็นการทำแบบเน้นการปลูกมาก ๆ ขาดการจัดการที่ประณีต ไม่สามารถควบคุมปัจจัยการผลิตได้ ผลตอบแทนต่อไร่จึงน้อยและที่สำคัญ คือ ผลิตข้าวเพียงอย่างเดียว ไม่มีพืชหรือสัตว์ชนิดอื่น ความหลากหลายทางพืชอาหารจึงน้อยลงด้วย การที่ไม่ใช่พื้นที่ของตัวเองทำให้การวางแผนการผลิตระยะยาวจึงทำได้ยาก

การพึ่งพาอาหารในครัวเรือนเป็นสิ่งที่ทุกครัวเรือนสามารถกระทำได้เอง โดยใช้ต้นทุนที่มีอยู่ ไม่จำเป็นต้องมีพื้นที่จำนวนมากหรือมีเทคโนโลยีสมัยใหม่ สิ่งสำคัญอันดับแรกในการเริ่มต้น คือ ต้องมีใจ และต้องตระหนักถึงการพึ่งตนเองของครัวเรือนเป็นที่ตั้งก่อน วิธีคิดแบบเดิมที่คิดว่า หาเงิน ได้เงิน แล้วนำไปแลกเปลี่ยนเป็นอาหาร ผ่านระบบกลไกตลาดคงเป็นวิธีคิดที่ถึงทางตันแล้ว เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า ในยุคปัจจุบันอาหารมีราคาแพง มีความปลอดภัยน้อย การเข้าถึงอาหารที่ดีทำได้ยากมาก ผักปลอดสารพิษส่วนใหญ่ไม่มีขายตามท้องตลาดทั่วไป มีขายในสถานที่เฉพาะในห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ และมีราคาค่อนข้างแพง การสร้างอาหารเอง แม้จะเป็นส่วนเล็กน้อยมีใช้อาหารทั้งหมดที่รับประทานแต่ก็เป็นการพึ่งตนเองในระดับหนึ่ง

รูปแบบการจัดการไร่ข้าว : วิธีการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชนป่าร้อน

ในวันนี้ ยุคที่พื้นที่ภาคใต้ทั้งภาคเต็มไปด้วยต้นยางพาราและปาล์มน้ำมัน คงถึงคราที่จะต้องทบทวนกันแล้วว่า เราจะพึ่งพาพืชเศรษฐกิจไปอีกได้สักที่เท่าไร ยางพารา 1 กิโลกรัม อาจจะซื้อข้าวสารได้ 1 กิโลกรัม แต่คงไม่เพียงพอแล้วสำหรับซื้อผัก ปลา เนื้อสัตว์ หรืออาหารชนิดอื่นที่จำเป็น แต่หากเปลี่ยนวิถีคิดเสียใหม่ โดยกันพื้นที่ที่เคยปลูกยางพาราบางส่วน เลือกพื้นที่ที่สามารถควบคุมน้ำได้ ปรับพื้นที่เพียง 1 ไร่ ปลูกข้าวไร่และพืชอาหารชนิดอื่นก็น่าจะเป็นทางออกที่น่าสนใจมาก ในภาวะการณ์ปัจจุบัน ซึ่งควรจะเน้นการจัดการแปลงพืชอาหารอย่างประณีตและใช้ปัจจัยการผลิตที่มีในท้องถิ่น ถึงจะเป็นพื้นที่เล็ก ๆ แต่ก็เพียงพอสำหรับบริโภคในครัวเรือน 3 - 4 คน และที่สำคัญไปกว่าการมีอาหารเพียงพอ คือ อาหารที่ครัวเรือนผลิตเองนั้นย่อมมีความปลอดภัยสูง สามารถเข้าถึงได้ง่าย และมีเสถียรภาพอยู่แล้ว

เอกสารอ้างอิง

- กรมป่าไม้. (2559). **พ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติ 2507**. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก [http : // www.forest.go.th](http://www.forest.go.th) [2559, สิงหาคม 15].
- กลุ่มสถิติรายได้รายจ่าย. (2556). **สรุปผลที่สำคัญการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2556**. กรุงเทพฯ : สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง. (ม.ป.ป.). **ประวัติและความเป็นมาของกองทุน**. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก [http : //www.rubber. co](http://www.rubber.co) [2558, มกราคม 10].
- กาญจนา เกียรติกานนท์. (2559). **ความต้องการพลังงานและสารอาหารของบุคคล**. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยพยาบาลและสุขภาพมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- เปรชญา ชนะวงศ์ และคณะ. (2556). **การพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้การวิจัยขององค์การบริหารส่วนตำบลเพื่อใช้เป็นฐานในการพัฒนาท้องถิ่น**. สุราษฎร์ธานี : มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2545). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 - 11**. กรุงเทพฯ : สหมิตรพรีนติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2545). **ยุทธศาสตร์การแก้ปัญหาความยากจน**. กรุงเทพฯ : สำนักงานพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

องค์การบริหารส่วนตำบลปำร่อน. (2559). **แผนพัฒนาตำบล**. สุราษฎร์ธานี : องค์การบริหารส่วนตำบลปำร่อน.

บุคลากรกรม

คำภา ผารกรรม (ผู้ให้สัมภาษณ์) นิตศ ไหมจ้อย ผู้สัมภาษณ์. ณ “เศรษฐกิจรู้จักพอ” ตำบลทุ่งกง อำเภอกาญจนดิษฐ์ หมู่ที่ 5 ตำบลทุ่งกง อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม 2559.

ชนะ วิชัยดิษฐ์ (ผู้ให้สัมภาษณ์) นิตศ ไหมจ้อย (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านเลขที่ 19 / 4 หมู่ 1 ตำบลปำร่อน อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2559.

บรรจง แนนนิมิตร (ผู้ให้สัมภาษณ์) นิตศ ไหมจ้อย (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านเลขที่ 94 หมู่ที่ 1 ตำบลปำร่อนอำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2559.

มนศักดิ์ พิษครุฑ (ผู้ให้สัมภาษณ์) นิตศ ไหมจ้อย (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านเลขที่ 43 / 1 หมู่ 2 ตำบลปำร่อน อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2559

สมบูรณ์ สามฤกษ์ (ผู้ให้สัมภาษณ์) นิตศ ไหมจ้อย (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านเลขที่ 43 หมู่ 1 ตำบลปำร่อน อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2559.

สมยศ ไทยเสน (ผู้ให้สัมภาษณ์) นิตศ ไหมจ้อย (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านเลขที่ 56 หมู่ 2 ตำบลปำร่อน อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2559.

การสนทนากลุ่ม

ความต้องการอาหารของครัวเรือน. ณ ศาลากลางบ้านผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 1 ตำบลปำร่อน อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2559.

การทำข้าวไรในตำบลปำร่อน. ณ ศาลากลางบ้านผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 1 ตำบลปำร่อน อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2559.

รูปแบบการจัดการไร่ข้าวเพื่อสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร. ณ ศาลากลางบ้านผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 1 ตำบลปำร่อน อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2559.